

TANZİMATTAN GÜNÜMÜZE HUKUK MESLEĞİNDE KADIN

WOMAN IN LEGAL PROFESSION FROM THE TANZİMAT TO THE PRESENT

Belkıs KONAN*

Özet: Kadınların, ataerkil bir yapı ile kurgulanan hukuk mesleğine girmeleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamıştır. Dünyadaki örneklerine benzer bir şekilde Türk Hukuk Tarihinde de kadınların hukuk mesleğine girişi geç bir tarihte yaşanmıştır. Bu makalede, kadınların hukuk mesleği içerisindeki yerlerinin Tanzimat Dönemi'nden günümüze kadar hangi aşamalardan geçtiği araştırılmıştır. Makalenin ilk bölümünde Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde yargı sisteminden bahsedilerek kadınların hâkimlik, avukatlık ve noterlik mesleklerini yapma yetkileri incelenmiştir. Daha sonra erken Cumhuriyet döneminde kadınların hukuk fakültelerine girmeleri ve yargı alanında çalışmaları konusu ele alınmış ve Cumhuriyetin ilk kadın hâkim, savcı, avukat ve noterlerine değinilmiştir. Araştırmamızın son kısmında ise bazı istatistik veriler ışığında kadınların çalışma hayatı ve hukuk mesleği içindeki konumları belirlenmiş ve hukuk alanında daha fazla görünür olmaları için bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Tarihi, Osmanlı Hukuku, Kadın, Kadi, Hâkim, Avukat, Hukuk Eğitimi, Hukukçu

Abstract: The entry of women into legal profession, which was built with a patriarchal structure, started after the second half of the nineteenth century. Similar to the examples in the world, women's entry into the legal profession took place at a late date in Turkish Law History. In this article, the stages of women's place in the legal profession from the Tanzimat Period to the present were investigated. In the first part of the article, the judicial system in the Ottoman Empire during the Tanzimat Period was mentioned and the authority of women to do the professions of judge, lawyer and notary was examined. Then, the subject of women's entry to law faculties and their work in the judiciary in the early Republic period was discussed and the first female judges, prosecutors, lawyers and notaries of the Republic were mentioned. In the last part of our research, in the light of some statistical data, the position of women in working life and the legal profession has been determined and some evaluations have been made to make them more visible in the field of law.

Keywords: History of Law, Ottoman Law, Woman, Kadi, Judge, Lawyer, Legal Education, Jurist

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, bkonan@ankara.edu.tr, ORCID: 0000 0001 5500 8999, Makalenin Gönderim Tarihi: 17.06.2021 Kabul Tarihi: 30.06.2021

Giriş

Dünya tarihine bakıldığında kadınların profesyonel mesleklerle girişi yirminci yüzyılın başlarını işaret etmektedir. Hukuk mesleği içerisinde kadınların konumuna bakıldığında, kadınların uzun bir süre boyunca avukatlık, hâkimlik, savcılık, akademisyenlik ve noterlik gibi mesleklerin dışında tutulduğu görülmektedir. Bu durum hem yasal engellerle hem de toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler ile temellendirilmiştir. Dünyada bu eşitsizliğe karşı ilk mücadele 1869'da Oowa'da Arabelle Mansfield tarafından başlatılmıştır. Bu gibi mücadeleler meyvelerini 1919'da İngiltere'de kadınların dosya avukatı olması, 1937'de New York Barosu'na kadın avukatların kabul edilmesi, 1931'de Fransa'da hâkimlik ve akademisyenlik mesleklerine kadınların kabul edilmesi ile vermiştir.¹

Tarihsel süreçte kadınların hukuk mesleğindeki yerini incelerken bu sürecin kümülatif bir süreç olduğunu ve önceki dönemlerin kazanımlarının sonraki dönemleri de etkilediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bir önceki dönemin kazanımlarını, bir sonraki dönem için bir yol haritası, bir binanın temelini atılışı gibi görebiliriz. Ülkemizde bu süreç, Osmanlı'dan Cumhuriyetin ilk yıllarına, oradan da günümüze hukuk ve kadın ilişkisine kadar uzanan bir süreçtir. Bu nedenle makalede ilk olarak Osmanlı Devleti'nde kadınların hukuk mesleklerine girmeleri konusu, hukuk eğitimi ve kadınların eğitim hakkı konuları ile beraber ele alınmıştır. Ardından Cumhuriyet döneminde kadınların hukuk mesleğine girmeleri ve ilk kadın hukukçular incelenmiştir. Son bölümde ise raporlar ve istatistikler ışığında günümüzde kadın hukukçuların konumu ortaya konmuştur.

I- Tanzimat Döneminde Hukuk Mesleği ve Kadın

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuk ve örfi hukuk olarak ikili bir hukuk yapısı vardır. Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulan diğer İslam ve Türk-İslam devletlerinin yargı teşkilatından esinlenerek yargı örgütünü düzenlemiştir. Tanzimat öncesi Osmanlı yargı teşkilatının temeli tek yargıçlı Şer'iyye Mahkemeleri'nden oluş-

¹ Emine Balcı, "Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye'de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme." Fe Dergi: Feminist Eleştiri, Ankara 2019, C. 11, Ş. 1, s. 36.

muştur. Bu mahkemelerin temel kişisi olan kadı, özel hukuk ve ceza hukuku davaları yanında, örfi davalara da bakmıştır. Şer'iyeye Mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan devlet sona erene kadar varlığını sürdürmüştür.² "Kadı" hem klasik dönem hem de Tanzimat sonrası dönemde ilmiye teşkilatı içinde yer aldığı için çok önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu durum kadıların özel bir eğitim alması ve belirli niteliklere sahip olmasını beraberinde getirmiştir.

Kadıların kadı olup olamayacağı konusuna girmeden önce kadılık yapabilmek için gereken şartlara bakmamız gerekir. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: Müslüman olmak, özgür olmak, baliğ olmak, temyiz gücüne sahip olmak, daha önce zina iftirası suçundan dolayı hüküm giymemiş olmak, adil olmak, erkek olmak.³ Kadıların erkek ya da kadın olma meselesi ise tartışmalı bir konudur. İslam hukukçularının büyük bir kısmı kadılık yapmak için erkek olma koşulunu ararken, bazı İslam hukukçuları bunun şart olmadığı görüşündedir.⁴ Ortaylı, İslam devletlerinde kadınların gerekli niteliklere sahip olsalar dahi kadı olamayacaklarına işaret ederek, bunun tek istisnasının Abbasiler'de Halife Muktedir zamanında Sumeyl adlı bir kadının şikâyetlerin dinlendiği Divan'ul Mezalim'de başkanlık yapması olduğunu belirtmiştir.⁵

Tanzimat Dönemi'nin en önemli kanunlaştırmalarından biri olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de,⁶ kadı olabilmek için gerekli nitelikler 16. kitabı olan Kitab-ül Kazâ'nın 1. bâbında düzenlenmiştir. Mecelle'nin 1792. maddesine göre "*hâkim hakîm, fehîm, müstakim, emin, mekin, metin*

² M.Akif Aydın, Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli, İsam Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2021, s. 150; Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnehal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, 20. baskı, Ankara 2018, s. 222-227.

³ Halil Cın/Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 4. baskı, Konya 2011, s. 174.

⁴ Tartışmalar için bkz: Bekir Karadağ, "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Diyarbakır 2018, C. 10, S. 2, s. 690-707.

⁵ İlber Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Kronik Kitap, 11. baskı, İstanbul 2019, s. 22.

⁶ Mecelle ile ilgili olarak bkz: Osman Kaşıkçı, İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1997; İlhan Cengiz, Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), Yetkin Basım Yayım ve Dağıtım AŞ, Ankara 2011; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", OTAM, 29/Bahar 2011, (s. 93-124).

olmalıdır"⁷ denilerek hâkimin özellikleri tanımlanmıştır. 1793. maddede, hâkimin hukuki konulara ve yargılama usulüne vâkıf olması ve bunları davanın taraflarına uygulayarak meseleyi çözmeye muktedir olması şartı getirilmiştir. Hâkimin temyiz kudretine sahip olması yani iyiyi kötüden ayırt edebilmesi koşulu ise 1794. maddesinde yer almaktadır. Bu bağlamda küçükler, bunaklar, kör ve sağır olan kişiler hâkim olamazlar.⁸ 1792,1793 ve 1794. maddeleri değerlendirdiğimiz zaman hâkimlik yapmak için kadın veya erkek olma konusunda bir ayırım yapılmadığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan, Mecelle'nin 1808. maddesi, hâkimin lehine hüküm verdiği tarafın (davacı veya davalı fark etmez) usul veya akrabası veya eşi veya hüküm konusu malda hâkimin ortağı, özel hizmetçisi veya onun verdiği nafaka ile geçinen biri olamayacağı konusunda bir kısıtlama getirmiştir. Görüldüğü gibi teoride kadınların hâkimlik (kadılık) yapmasını yasaklayan açık bir hüküm yoktur. Ancak, uygulamada kadın hâkimlere rastlanmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde kadı olabilmek için medrese mezunu olmak şarttı. Mumcu, bundan dolayı medreseleri hukuk fakülteleri veya hukuk meslek okullarına benzetmektedir. Medrese eğitiminde ilk olarak Hariç Medresesi bitirilir, buradan başarı ile mezun olanlar Dahil Medreselerinde eğitimine devam ederdi. Dahil Medreselerini de bitirenler, bir staj döneminden sonra naip olarak (kadı yardımcısı) atanabilirdi. Eğitimine devam edenler, Fatih döneminde açılan Musile-i Sahn ve Sahn-ı Seman Medresesi'ne giderdi. Bu medreseleri de bitirdikten sonra "mülazım" olabilirlerdi. Mülazım, kaza kadısı demektir. Eğer hukuk tahsiline devam etmek istiyorlarsa, Altmışlı ve Kanuni döneminde kurulan Süleymaniye Medreselerinde eğitimlerini sürdürürlerdi. Son basamak ise Dar'ül Hadis adı verilen bölüm olup, burayı başarı ile tamamlayanlar medrese hocalığı olan "müderreslik" yapma hakkını kazanırdı. Müderres olmak istemezlerse yüksek dereceli hâkimliklerden birine de atanabilirdi.⁹

⁷ Hakîm: adaletli, akıllı, bilge, âlim, fehim: anlayışlı, zeki, müstakim: dosdoğru, bağımsız, dürüst ve emin: kendinden bilgisinden emin olmalı, güvenilir, mekin: şeref sahibi, saygın, vakar sahibi, metin: sabırlı, metanetli anlamında kullanılmıştır. İlhan, 2011, s.569.

⁸ 1793. madde: "Hâkim mesail-i fihriyyeye ve usul-i muhakemeye vâkıf ve de'âvi-i vakı'ayı tatbikan fasl ve hasne muktedir olmalıdır." 1794. madde ise şu şekilde kaleme alınmıştır. "Hâkimin temyiz-i tâtme muktedir olması lâzımdır. Binaenaleyh sağır ve ma'tûh ve a'mâ ve tarafeynin savt-ı kâvilerini işitemeyecek merteye sağır olan kimesnenin kazası câiz değildir."

⁹ Cin/Akyılmaz, s. 175; Ahmet Mumcu, Ankara Adliye Mektebi'nden Ankara

Medreseden mezun olmak kadı olmak için yeterli olmayıp göreve başlamak için ayrıca “Padişah beratı” verilmesi beklenirdi. Medreseden mezun olan mülâzımlık belgesini alan kişiler öncelikle kazasker defterine isimlerini yazdırarak sıra beklerlerdi. Staj dönemi olarak da adlandırabileceğimiz bu dönemde önemli bir mahkemeye (mevleviyet payesi taşıyan, yani eyalet kadılarının yanına) beşer kişilik gruplar halinde gönderilirlerdi. Daha sonra sırası gelenler, kazalara kadı olarak atanırdı.¹⁰

Anlaşıldığı üzere, Osmanlı hukuk sisteminde kadı olabilmek için medreseyi bitirmek gerekiyordu. Ancak kadınların (kızların) medreseye devam etmesi mümkün değildi. Tam da bu noktada Osmanlı Devleti’nde kızların eğitimi konusuna değinmemiz, sistemi anlamamız açısından gerekli görülmektedir. Tanzimat Dönemi’nden önce kız çocukları Sıbyan Mektebi adı verilen mekteplerde ortalama 9 ile 10 yaşına kadar eğitim alabilmişlerdir. Klasik dönem adını verdiğimiz bu dönemde ancak ilmiye sınıfı veya yönetici sınıfın kızları evde eğitim alabilme şansına ait olabilmişlerdir. 19. yüzyılda kadının eğitimi, mesleki ve sosyal hayata katılımı konusunda olumlu adımlar atılmıştır. Bu adımlardan biri 1858 yılında rüştiyelerin açılmasıdır.¹¹ Rüştiyeyi bitiren erkek öğrencilerin gidebileceği yarı yükseköğrenim kurumu olan Mülkiye, Adliye, Ziraat, Maden ve Telgraf mektepleri 1860 yılına kadar açılmış olsalar da kız öğrenciler bu okullara gidemiyorlardı.¹² Aileler genellikle kız çocuklarını okula göndermek istemiyordu. Devlet, kızların okula gönderilmesini teşvik etmek amacıyla bir ferman çıkardı. Bu fermanla özetle, okumanın erkekler kadar kızlar için de elzem olduğu, erkeklerin evde rahat etmeleri için kızların din ve dünya işlerini iyi öğrenmeleri bununla okuma ile sağlanacağına değinilmiştir. Bir başka deyişle kızların iyi eş ve anne olmaları için okumalarının faydalı olacağı ailelere telkin edilmektedir.¹³

Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne (1925-1975), Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları: Sevinç Matbaası, Ankara 1977, s. 4.

¹⁰ Mumcu, 1977, s. 5.

¹¹ Kız rüştiyelerine katılımın az olması üzerine Devlet, kızların daha iyi bir eş ve anne olabilmeleri için okuyup yazmalarının gerekliliği konusunda bir bildiri yayınlamıştır. Bkz.: Gül Akyılmaz, İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Göksu Matbaacılık, Konya 2000, s. 83.

¹² Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 340.

¹³ Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, C.1-2, Eser Matbaası, 1. Baskı, İstanbul 1977, s. 458

Tanzimat Döneminde kızların eğitimi konusunda bir başka gelişme 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeyle, kız çocuklarının eğitim alması zorunlu hale getirilirken, ayrıca kadın öğretmen yetiştirilmesi için Darülmualimât (kız öğretmen okulu) açılması da kararlaştırılmıştır. Nizâmname'nin 15. maddesinde imkân olduğu durumlarda kız ve erkek çocukları için ayrı Sıbyan Mekteplerinin açılması gerektiği belirtilmiştir. Böyle bir imkânın olmadığı okullarda kız ve erkek çocuklarının karışık şekilde oturması "adaba aykırı" bulunduğundan ayrı kısımlarda oturtulabileceği de hükme bağlanmıştır. Kız öğrencilerin eğitim alması için kurulan Darülmualimât'ın eğitim programı, öğretmenlerin kız çocuklarını sosyal ve mesleki hayata değil, anneliğe ve ev hayatına hazırlamak üzere düzenlenmiştir. Lise düzeyinde eğitim veren kız idadileri ise 1880 yılında açılmıştır. İdadilerin programlarında rüştiyelerden farklı olarak Türkçe, yabancı dil, müzik gibi derslere de yer verilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde ayrıca mesleki eğitim vermek üzere ebe yetiştiren okullar ile kız sanayi okullarının açıldığını görüyoruz. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen hukuk gibi alanlarda kızların eğitimi konusunda bir ilerleme olmamıştır. Eğitim alanında kadınlarla ilgili olarak yaşanan bu sınırlı gelişmelerden sonra gerek kadınların talebi gerek kız idadileri ve öğretmen okullarının etkisi ile kızların yükseköğrenim hakkına kavuşması düşüncesi gündeme gelmiştir.

Bu süreçte Osmanlı'daki kadınların başlıca hedefi toplumsal hayata katılma, eğitim ve çalışma hakkının elde edilmesi olarak gösterilmekte; kadınlar, statülerini ev içerisi (özel alan) ile sınırlandıran zihniyete karşı mücadeleye girişmektedirler. Meşrutiyet Dönemi'nde kadınlar seslerini konferanslar, dergiler ve dernekler aracılığıyla duyurmuş,¹⁴ bilinçlenme çalışmalarını da bu araçlarla sağlamışlardır.¹⁵ Örneğin 1913'te Kadınlar Dünyası dergisinde yayınlanan bir yazıda

¹⁴ Bunlardan en etkilileri "Kadınlar Dünyası" dergisi ve "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti" olarak gösterilebilir. 1913'te kurulan ve Kadınlar Dünyası dergisi ile çalışan "Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti", Osmanlı vatandaşı olan ve kadın haklarını koruma amacıyla çalışmayı kabul eden kişileri din ve millet ayrımı yapmaksızın üye olarak kabul etmiştir. Bkz.: Berna Yürüt, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk Özel Sayı, Ankara 2017, s. 365.

¹⁵ Yürüt, s.377; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 406; Hülya Osmanağaoğlu, (Haz.), *Feminizm Kitabı Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, Dipnot Yayınları, Ankara 2015, s. 26-27.

"İrfan yalnız erkeklere mi hasredilmeli?" Hayr-ı ulûm ve maarif erkeklerden ziyade kadınlara elzemdir. Bir kadın münevver olmazsa ne çocuğunu terbiye edebilir ne de seviye-i irfanı yüksek bir zevceyle geçinebilir, kendisi kurban olduğu gibi vatana hizmet edecek mini mini yavrucuklar da cehalete kurban olup giderler" denilerek kadınların eğitimden mahrum bırakılmasının yetiyecek nesilleri olumsuz etkileyeceğine işaret edilmiştir.¹⁶ Dergide ayrıca kadının birey olarak da toplumsal ve ekonomik yaşama katılma hakkına eşit bir şekilde sahip olduğu vurgulanarak, bu eşitliğin eğitimle sağlanabileceğine ilişkin yazılar yayınlanmıştır. Tüm bu araçlar, aynı zamanda kadınların kamusal alanda daha görünür hale gelmesini de sağlamıştır. Hem kadın mücadelesi hem de Batılılaşma çabaları ile yeni açılan kurumlar (ve bu kurumlarda istihdam edilecek bireylere duyulan ihtiyaçlar sayesinde) kadınlar için yeni istihdam alanlarının açılmasına da sebep olmuştur.¹⁷

1875 yılında Mekteb-i Hukuk-i Sultani ve bu okulun devamı olarak 1878 yılında Mekteb-i Hukuk açılmış¹⁸ ve bu okullarda Nizamiye mahkemeleri için yargıç yetiştirilmeye başlanmış olsa da kızların bu okullara devam etmesi söz konusu olmamıştır.

Bu dönemde kadınlar yükseköğrenime giriş hakkı elde edebilmek için mücadele vermişler ve 1914 itibari ile yükseköğrenime giriş yapmaya başlamışlardır. Ancak bu yıllarda kadınların eğitimine izin veren İnas Darülfünû'nun 1920'de kapatılması ile kadınlar yükseköğrenim haklarından tekrar mahrum kalmışlardır. Sonraki dönemde 1921 yılı itibari ile kadınlar da, erkekler gibi üniversite eğitimi almaya hak kazanmışlardır.¹⁹ Sayıları az da olsa, bu durumu Osmanlı'daki kadın mücadelesinin başarılarından kabul etmek gerekir.

1921 aynı zamanda Türkiye'de birçok kadına öncülük eden ilk kadın avukatının yetişmeye başladığı tarihi işaret eder. Bu tarihte liseyi bitiren Süreyya Ağaoğlu, hukuk eğitimi almak için verdiği mücadeleye de aynı tarihte başlar. Kadınlar ve erkeklerin ayrı sınıflarda eğitim

¹⁶ S.L. "Hayat-ı Nisvîyemizde Fikdan-ı Maarif" Kadınlar Dünyası, S. 8, 11 Nisan 1329.

¹⁷ Balcı, s. 36; Fatmagül Berktaş, "Tarihin Cinsiyeti", Metis Yayınları, İstanbul 2018, s. 19.

¹⁸ Gülnihal Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 125.

¹⁹ Akyılmaz, s. 84.

aldığı fakültede kadınlara eğitim verilebilmesi için Ağaoğlu'nun üç kadın arkadaşını (Bedia, Saime ve Melahat) da ikna etmesi ile kadınların hukuk yükseköğrenimine girişi sağlanmıştır. İlk dönem eğitime yalnızca dört kadınla devam eden hukuk bölümü, profesörlerin öğleden sonra yalnızca dört öğrenciye eğitim vermelerinin gereksiz olduğu düşüncesi ile ikinci dönem almış üç erkek öğrencinin olduğu sınıfta karma eğitime geçmiştir.²⁰ Ağaoğlu, hukuk fakültesindeki destekleyici atmosferden bahsederken gerek hocaların, gerek diğer erkek öğrencilerin kadın öğrencilere olan tavrının onları teşvik ettiğini belirtmiştir.²¹

Tanzimat Döneminde Osmanlı hukuk sistemine giren avukatlık, noterlik ve savcılık mesleklerinde kadınların durumlarını da bu başlık altında incelememiz gerekir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan Tanzimat Döneminde devleti içine düştüğü ekonomik, siyasi, sosyal zorluklardan çıkarabilmek amacıyla ve en önemlisi zamanın şartlarına ayak uydurabilmek için çok geniş kapsamlı kanunlaştırma hareketine başlanmıştır. Resepsiyon süreci içinde hukuk alanında önemli yenilikler yapılmış olup, 1875'te avukatlık, 1878'de savcılık ve 1879'da noterlik olmak üzere diğer hukuk meslekleri, Osmanlı hukuk sistemine dâhil edilmiştir.²²

Avukatlık kurumu Osmanlı hukukuna kesin olarak 1875 yılında girmiştir. Aynı yıl açılan Mekteb-i Hukuk'un 22 Zilhicce 1292 tarihli Nizamnamesi'nin 16. maddesinde yer alan "mekteb-i lisans rütbesiyle ülkenin her tarafında dava vekâletine mezun olacakları" hükmü ile avukatlık mesleğini ancak hukuk fakültesi mezunlarının yapabileceği belirtilmiştir.²³ Tanzimat döneminde avukatlık mesleği ile ilgili en önemli adımlardan biri de 1870 yılında İstanbul Barosu Cemiyeti adıyla yabancı avukatlardan oluşan "Societe du Barreau de Constantinople"un kurulmasıdır. Osmanlı tarihinde kurulan bu ilk baro "Osmanlı Ecnebi Barosu" olarak kayıtlara geçmiştir. Yalnızca 5'i gayrimüslim Osmanlı tebaasına mensup toplam 33 üyeden oluşan Konstantinopol Barosu Cemiyeti içinde Türk asıllı avukat yoktu.²⁴ Bu

²⁰ Süreyya Ağaoğlu, "Bir Ömür Böyle Geçti" Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu (ed.) Celal Ülgen, Coşkun Ongun, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2010, s. 68-69; Balcı, s.39.

²¹ Ağaoğlu, s. 68.

²² Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 336; Ali Haydar Özkent, "Avukatlığın Memleketimizde Çok Kötü Tanınması", *Adalet Dergisi*, 1938, No: 3, s. 18-19.

²³ Bozkurt, s. 127.

²⁴ Özkent 1938, s. 18; Özkorkut Ünal, Nevin, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Ku-

beş avukattan biri olan Meryem Kuli²⁵ aynı zamanda 1878’de kurulan İstanbul Barosu’nun ilk toplantısına başkanlık etmiştir.²⁶ 1870 tarihli Konstantinopol Barosuna kayıtlı gayrimüslim Osmanlı vatandaşı olan avukatların hepsi hukuk tahsilini yurtdışında yapmışlardır.

Noterlik alanında da kadınlar için benzer bir durum söz konusudur. Klasik dönemde noterlik görevi kadılar tarafından yerine getirilirken, Tanzimat Döneminde 1879 yılında kabul edilen Mukavelat Muharrirleri Nizamnamesi²⁷ ile noterlik kurumu Osmanlı Devleti’ne girmiştir.²⁸ Bu düzenlemenin ardından 1913 yılında Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati hazırlanmış ve bu kanun da Cumhuriyet döneminde 1938 yılına kadar uygulanmıştır.²⁹ İlk düzenleme olan Mukavelat Muharrirleri Nizamnamesi’nin 2. ve 3. maddelerinde noter olacak kişilerde aranan şartlar belirlenmiştir. Buna göre 25 yaşını doldurmuş, cinayet ile cünha suçlarından mahkûm olmamış ve kötü davranışlarıyla tanınmayan kimseler arasından usulüne uygun olarak yapılacak sınavda başarılı olanlar Adliye Nezareti tarafından mukavelat muharriri olarak tayin edilecektir.³⁰ Maddeden de anlaşıldığı gibi noter olacak kişilerde erkek olma şartı açık olarak aranmadığı gibi, hukukçu olması da gerekmemektedir. Ancak 1913 tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati ile noter olmak için önceden aranan şartlarda bazı değişiklikler yapılmıştır. Önceden belirlenmiş şartlara ek olarak askerlik hizmetini yerine getirmiş olmak şartının eklenmesi, sadece erkeklerin noterlik yapabileceğini düşündürmektedir. Nitekim anılan düzenlemenin 4. maddesinde bu durum “...25 yaşını doldurmuş ve askeri yükümlülüğünü yerine getirmiş olmak...” şeklinde ifade edilmiştir.³¹

rumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2003, S. 52, (s. 147-154), s. 152.

²⁵ Tam adı Alexandre Meryem Kouli, hukuk eğitimini Fransa’da yapmıştır. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşı olan Meryem Kouli, hukuk diplomasını 1870 tarihinde Paris’te almıştır.

²⁶ Ali Haydar Özkent, *Avukatın Kitabı*, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1940, s. 81.

²⁷ *Düstur*, I. Tertip, C. IV, s. 729.

²⁸ Bozkurt, s. 127; Nevin Ünal Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, S. 52, s. 154.

²⁹ Seda Örsten Esirgen, “Osmanlıdan Cumhuriyete Noterlik”, *Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, İstanbul 13-14 Mayıs 2016, s. 86.

³⁰ Örsten Esirgen, s. 60-61.

³¹ Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati, md. 4: “Aşağıda yazılı nitelik ve şartlara sahip olanlar katib-i adl tayin olunabileceklerdir: İlk olarak Osmanlı diline vakıf Osmanlı olmak, ikinci olarak 25 yaşını doldurmuş ve askeri yükümlülüğünü yerine

Bu bölümde inceleyeceğimiz son konu, yine Tanzimat Döneminde Osmanlı hukukuna katılan savcılık mesleğini kadınların icra edip edemeyeceğidir. Bilindiği gibi, 1879 tarihli Mehakim-i Nizamiyye'nin Teşkilat-ı Kanun-i Muvakkati ile Osmanlı Devleti'nde savcılıklar kurulmuştur. Aynı yıl çıkarılan Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati ile savcılık kurumu ayrıntıları ile düzenlenmiştir.³² Müdde-i Umumi (savcı) olabilmek için hâkimlik mesleğinde aranan şartlara sahip olmak gerekli görülmüştür.³³ Bu nedenle kadınlar, hâkim ve avukat olamadıkları gibi, savcı da olamamışlardır.

Cumhuriyet Dönemi'ne kadar bir bakıma "gecikme" olarak tabir edilebilecek bu gelişmelerin arkasındaki sebep olarak Mumcu, Osmanlı'nın hukuk düzeninin İslam hukukuna dayanması ile hukuk eğitiminin de erkek egemen olmasından kaynaklandığını belirtir.³⁴ Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Cumhuriyet Dönemi ile beraber geçilen laik hukuk düzeni kadınların da hukuk sistemi ve eğitimi içerisinde daha fazla katılımını beraberinde getirmiştir. Kadınların kamusal alanda daha görünür olması için modern, aydın, eğitilmiş, "özgürleşmiş" ve meslek sahibi Türk kadını imgesi, Kemalist ideoloji tarafından sıklıkla dile getirilen bir söylem olarak gösterilmiştir.³⁵

Diğer yandan bu dönemde kadınlara verilen eğitim hakkının Batılılaşma dışında bir dayanağı da vardır. Türk modernleşme projesi içerisinde ulus-devlet imajının yaratılmak istendiği bu ortamda, kadınlara verilen eğitimin başlıca amacı "ulusun çocuklarını yetiştirecek olan

---

getirmiş olmak, üçüncü olarak cinayet veya namus ve haysiyete karşı bir suçtan mahkûm olmamak veya kamu hizmetlerinden yasaklı veya başka bir suretle ehliyetinin sınırlandırılması cezasına çarptırılmış olmamak, dördüncü olarak ticaret yapıp iflas ettikten sonra itibarı iade edilmiş olmak, beşinci olarak kişi saygınlığına ve resmi sıfatına aykırı davranışlardan ötürü işine son verilmemiş olmak, altıncı olarak iyi ahlaklı olarak bilindiğine dair namuslu ve ciddiyetli olduğundan emin olunan en az beş kişinin imzasıyla ve yerel belediye meclisince onaylı şahadetname sunmak, yedinci olarak hukuk ve ticaret kanunlarının içeren akid ve hükümler ile katib-i adl mevzuatına ilişkin bilgisini sınavda ispat etmek". Düstur, II. Tertip, C. V, s. 844.

³² Bozkurt, s. 106.

³³ Nevin Ünal Özkorkut, Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumi Savcılık Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci, Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s. 95.

³⁴ Mumcu, s. 1-3.

³⁵ Ayşe Durakbaşı, Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm, 7.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 122; Berktaş, s. 108.

ulusun anaları”nın eğitilmiş olması olarak gösterilebilir. Bu anlamda eğitilmiş kadınların ailenin ve ulusun daha iyi ve erdemli anneleri olacağı görüşü kadınların kamusal alana çıkmalarını kolaylaştırmıştır.³⁶

Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren yukarıda çizilen hedefler de göz önüne alınarak kadınların ekonomik ve sosyal hayat içerisindeki haklarının korunması için önemli yasal adımlar da atılmıştır. Ancak mevzuatta alınan bu kararlar, uygulamada aynı özveriyi ve atılımı gösterememiştir.³⁷

II- Cumhuriyet Döneminde Hukuk Mesleğinde Kadın

Dünyadaki Harvard ve Washington & Lee gibi prestijli üniversitelerin hukuk fakültelerine bile kadınların kabulü 20. yüzyılın ikinci yarısına denk gelirken, kadın erkek sayısı daha da geç tarihlerde eşitlenebilmiştir.³⁸ Her ne kadar kadınlar, hukuk fakültelerine girme hakkına sahip olmuşlarsa da mesleğe geçişte ve meslek içerisinde bazı zorluklar yaşanmıştır. Bu zorluklar gerek mesleğe girişte gerek hukuk mesleği içerisinde üst düzey profesyonel mesleklerde kadınların görünür olmaması ile örneklendirilebilir.

Bu sırada Süreyya Ağaoğlu ve üç arkadaşının hukuk fakültesinde eğitim alarak başlattığı öncülük, Cumhuriyetin ilk yıllarında meyvelerini vermeye başlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz ve Cumhuriyet Dönemi’nde yaratılmak istenen özgürleşmiş, eğitilmiş, aydın kadın imgesi bu dört kadında vücut bulmuştur.³⁹ 1925’te açılan Ankara Adliye Hukuk Mektebi, 1926 yılında üç kadın öğrencinin hukuk eğitimine başlaması ile beraber yetiştireceği yeni kuşağa kadınları da dâhil etmiştir.⁴⁰

Bu dönemde kadınların ilk defa avukatlık ve hâkimlik gibi hukuk mesleklerinde yer aldığı görülür. Bu durum Osmanlı’nın son dönemlerinde kadınların verdikleri hukuk eğitimine giriş mücadelesinin so-

³⁶ Berktaş, s. 91.

³⁷ Kadir Arıcı, “Sunuş”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk Özel Sayı, 2017, s. 9.

³⁸ D.L. Chambers, “Accommodation and satisfaction: Women and men lawyers and the balance of work and family.” R. L. Abel (Ed.), *Lawyers: A critical reader* içinde (s. 91-96), The New Press, New York 1997, s. 91.

³⁹ Balcı, s. 37.

⁴⁰ Mumcu, s. 117.

nucu olarak görülebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinden hukuk eğitime giriş yapan kadınlardan bazıları hemen hukuk mesleğini icra etmeye başlamışlardır. 1928 yılında dava alan ilk kadın avukat ve aynı zamanda ilk kadın hâkim olan Fatma Beyhan Nil Tipi bunun örneklerinden biridir. Fatma Beyhan Hanım gerek Türkiye'de gerek İngiliz basınında; aynı zamanda toplum içerisinde de oldukça ilgi uyandırmıştır.⁴¹

Diğer yandan kadınların barolara girişi de bu dönemde aktifleşmeye başlamıştır. Balcı ve Özkent'in belirttiği gibi kadınların baroya girişi önünde kanunlarda bir kısıtlama yoktur; aksine 460 sayılı Muhamat Kanunu'nun 2. maddesinde de belirtildiği üzere cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin her vatandaşın baroya kayıt hakkı mevcuttur.⁴² Süreyya Ağaoğlu'nun baroya kabul edilmesinin de örnek gösterileceği bu yaklaşım sonucunda kadınlar baroya kaydolmaya başlamışlardır. İlk hâkim ve dava alan ilk avukat olan Fatma Beyhan Hanım aynı zamanda İstanbul Barosu'na kaydolun ilk kadın olarak da kayıtlara geçmiştir.

Cumhuriyet döneminde kadınların noterlik mesleğine kabul edilip edilmediği konusunda ilk olarak 1929 yılında kabul edilen Kanun'a bakmamız gerekir. Bu kanunda 1913 tarihli Katib-i Adl Kanunu Muvakkati'nde bazı değişiklikler yapıldığını görüyoruz.⁴³ Söz konusu kanunda, 1913 tarihli muvakkat Kanun metninde bulunan "Osmanlı" kelimesi yerine "Türk" kelimesi kullanılmıştır. Türk kelimesi kadın-erkek herkesi kapsayan bir kelimedir. Maddede ayrıca cinsiyet ayrımı yapılmamış olması, kadınların da bu mesleğe girmelerinde bir engel olmadığını göstermektedir. Cumhuriyetin noterlik hakkında yeni kanuni düzenlemesi, 3456 sayılı Noterlik Kanunu olarak 28 Haziran 1938 gün ve 3945 sayılı Resmî Gazete'de ilan edilerek, 1 Eylül 1938 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun'un 7. maddesinde noter olacakların vasıf ve şartları başlığı altında noter olmak için gerekli şartlar açık ve ayrıntılı bir şekilde sıralanmıştır. Bunlar; Türk olmak, medeni ve siyasi haklara sahip olmak, 25 yaşını bitirmiş olmak, askerlik fiili hizmetini yapmış veya hizmete elverişli olmadığı anlaşılmış olmak, bulaşıcı

⁴¹ Orhan Topçuoğlu/Tülin Topçuoğlu, Cumhuriyet Döneminde Olaylarda ve Mesleklerde Basınımızda Yer Alan Kadınlar, Demircioğlu Matbaası, Ankara 1998, s. 120.

⁴² Özkent (1940), s. 691-692; Balcı, s. 40.

⁴³ Örsten Esirgen, s. 83-84.

hastalığı olmamak, yabancı ile evli olmamak, Türkiye Hukuk Fakültesinden çıkmış olmak veya Siyasal Bilgiler okulundan veya ecnebi bir memleket hukuk fakültesinden çıkmış olup da Türkiye Hukuk Fakülteleri programlarına göre eksik kalan derslerden imtihan vererek tasdikname almış olmak, şeref ve haysiyeti muhil bir suçtan mutlak bir surette ve kasdi bir cürümden dolayı üç ay veya daha fazla hapis cezası ile mahkûm olmamak, cezai veya inzibati bir karar neticesinde hâkim veya memur veya noter olma hakkını kaybetmemiş olmak, meslek şeref ve haysiyetine uymayan hallerde bulunmamış olmak, hileli ve taksirli olmayarak iflas etmiş ise iade-i itibar etmiş olmak, kumar oynamayı itiyad etmemiş olmak, en aşağı beş sene hâkimlik veya müdde-i umumilik (savcılık) yahud avukatlık yapmış olmak şeklinde belirlenmiştir.⁴⁴

Adı geçen kanunda noter olmak için gereken koşullar ile yukarıda değindiğimiz 1913 tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkatde yer alan koşullar arasında benzerlik bulunmakla birlikte, Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkat'ın 4. maddesinde yazılı "...25 yaşını doldurmuş ve askeri yükümlülüğünü yerine getirmiş olmak,..." ifadesindeki "ve" kelimesinden bu mesleğin sadece erkekler tarafından yapılacağı anlaşılmaktadır. 1938 tarihli 3456 sayılı Noterlik Kanunu'nun 7. maddesinde ise şartlar tek tek sıralanmış; erkek noter adayları için ayrıca "askerlik hizmeti yapma" şartı aranmıştır.

Görüldüğü gibi, 1938 tarihli Noterlik Kanunu'da noter olmak için erkek olma şartını aramamıştır. Buna rağmen, Cumhuriyet döneminde ilk kadın noterin (Malike Bayülken) 1960 yılında atandığının altını çizmek gerekir.

Cumhuriyet Döneminde yapılan kanunlarda kadınların hukuk mesleklerine girmelerinde herhangi bir hukuki engel olmasa da bu konulara gelmelerini kolaylaştıracak düzenlemeler ve uygulamalar da mevcut değildir. Tüzel'e göre Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların bu kadrolara ve makamlara gelmeleri özendirilse de kadınlar eğitim ve çalışma hayatındaki güçlüklerle kendileri mücadele etmişlerdir.⁴⁵

⁴⁴ 3456 sayılı Noterlik Kanunu, 28 Haziran 1938 gün ve 3945 sayılı Resmî Gazete, s. 10114.

⁴⁵ Gökçe Tüzel Bayrakçeken, "Kemalizm, Profesyonelizm ve Ataerkil Tezahürler", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2009, S. 114, s. 34.

Örneğin 04.08.1929 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Kadın Hukukçular Hâkim Olmak İstiyor" başlıklı haber örneğinde de görülebileceği gibi hukuk fakültesinden mezun olan kadınlar kâtip olarak istihdam edilirken erkek öğrencilerin doğrudan hâkimliğe atanması, mevcut durumda eşitsizliklerin devam ettiğini göstermektedir.⁴⁶ Bu durum kadın hâkim sayısının uzun yıllar boyunca erkeklere oranla düşük kalmasına neden olmuş, hukuk mesleğinde bu gibi yüksek mevkileri temsil eden kadrolarda kadınlara uygulanan kota uygulamaları da kadınların bu gibi mesleklerde görünürlüğü azaltmıştır.⁴⁷

Hukuk fakültelerinde görev almış olan kadın öğretim üyelerinden de bu bölüm altında bahsetmek yerinde olacaktır. Hâkimlik, savcılık, avukatlık, noterlik gibi hukuk mesleklerinin yanında hukuk fakültelerindeki asistanlık ve profesörlük gibi unvanların kadınlara verilmesi yine Cumhuriyet sonrası dönemde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin hukuk fakültesine alınan ilk kadın asistan 1943 yılında Hamide Topçuoğlu'dur. Topçuoğlu bunun yanında ilerleyen yıllarda Hukuk Sosyolojisi ve Hukuk Tarihi alanlarında pek çok eser yayınlamış; profesörlüğe kadar yükselmiştir. Ardından hukuk fakültesinde profesör unvanı alan ilk kadın ise Türkan Rado'dur.⁴⁸ 1956 yılında profesör unvanı alan Rado'nun *Roma Hukuk Dersleri ve Borçlar Hukuku* adlı kitapları da uzun yıllar boyunca fakülte derslerinde okutulmuştur.

III- Günümüzde Hukuk Mesleğinde Kadın

Yukarıda verilen tarihsel süreç içerisindeki son durak 20. yüzyılın son zamanları ve 21. yüzyılın başlarıdır. Bu bölümde bu tarihsel süreç "günümüz" olarak nitelendirilecektir. Daha önceki bölümlerde, Osmanlı'dan günümüze kadar olan süreçte kadınların gerek hukuk eğitiminde gerek hukuk mesleği içerisindeki yeri açıklamıştık. Günümüzde hukuk eğitimi içerisinde kadınların yeri her ne kadar belirgin bir artış gösterse de hukuk mesleği içerisindeki üst düzey mesleklerin hâlâ kadınlara tam anlamıyla kucak açmadığı görülmektedir.

Bu başlık altında ilk olarak "genel anlamda günümüzde Türkiye'deki kadınların çalışma hayatına katılımları" incelenecektir.

⁴⁶ Balcı, s. 42.

⁴⁷ Tüzel, s. 33-34.

⁴⁸ Balcı, s. 41.

Türkiye'nin kadınların çalışma hayatına katılımı konusunda dünyadaki sıralamasının ardından Türkiye'deki Anayasa ve mevzuatta kadınların çalışma hayatına girişleri önündeki yasal destekler ve ardından engellemeler gözler önüne konulacaktır. Ardından günümüzde kadınların hukuk alanındaki avukatlık, savcılık, hâkimlik, Danıştay ve baro başkanlıkları gibi profesyonel meslekler içerisindeki konumları bazı istatistiksel veriler ışığında belirlenecektir.

	2006		2020	
Toplumsal Cinsiyet Farkı/ Uçurumu Endeksi	105	0.585	130	0.635
Ekonomik Katılım ve Fırsatlar	106	0.434	136	0.478
Eğitime Erişim	92	0.885	113	0.961

Kaynak: (Global Gender Gap Report 2020, s. 343)

Türkiye'de uygulamadaki eksiklere gelmeden önce, günümüzde kadının iş yaşamına katılımı ile ilgili genel bir çerçeve çizerken dünya sıralamasındaki yerimiz de önem teşkil etmektedir. Dünya ile kıyaslandığında Türkiye, kadınların ekonomik hayata katılımında gösterdiği performansa dayalı olarak alt sıralarda yer almaktadır. Bu durum eğitime erişimde yaşanan engellerin de bir getirisi olarak görülebilir. Dünya Ekonomik Forumu Toplumsal Cinsiyet Farkı/Uçurumu Endeksi'ne göre Türkiye 153 ülke arasından 130. sıradadır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Türkiye 2006 raporu ile kıyaslandığında kadınların ekonomiye katılımı ve eğitime erişimi anlamında ilerleme kaydetmiş gibi gözükse de dünya sıralamasında hâlâ sonlardadır.

Günümüzde anayasal normlar yazılı olarak kadın-erkek eşitliğini sağlamaktadır. 2004 yılında 1982 Anayasası'nın 10. maddesi'ne⁴⁹ eklenen "*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.*" hükmü ile kadın-erkek eşitliği vur-

⁴⁹ 1982 Anayasası'nın 10'uncu maddesinde herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu düzenlenmiştir.

gulanmıştır. Bunun yanında mevzuatta da kadınlar lehine önlemler alınmış; pozitif ayrımcılık ilkesi ve kota uygulamaları ile kadınların özellikle iş yaşamına girişlerinin ve yükselmelerinin önünün açılması hedeflenmiştir.⁵⁰ Özellikle kota uygulamaları kadın temsili için önemli uygulamalardan biri olarak gösterilebilir.⁵¹ Bu uygulamalar birçok tartışmada eşitsizliğe neden olabilecek uygulamalar olarak hedef gösterilse de; alınacak olan tedbirlerin eşitsizlik yaratmayacağı konusunda fikir çokluğu görülmektedir.

Ayrıca bu mevzuatların yanında Türkiye'nin dâhil olduğu ancak Resmî Gazete'de 20 Mart 2021 yılında 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ile çekildiği⁵² "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW)" nin 4. maddesi kapsamında devletlerin kadın-erkek eşitliğini sağlamada alacağı hiçbir önlemin ayrımcılık olarak değerlendirilemeyeceğinin altı çizilmiştir:

"Erkekler ile kadınlar arasındaki eşitliği fiilen gerçekleştirmeyi hızlandırmak için Taraf Devletlerin aldıkları geçici tedbirler, bu Sözleşmede tanımlanan bir ayrımcılık şeklinde görülemez; ancak bunlar hiç bir şekilde eşitlikçi olmayan veya farklı türden standartların sürdürülmesi sonucunu doğuramaz; fırsat ve muamele eşitliğini sağlama amacı gerçekleştirildiğinde bu tedbirlerin uygulanmasına son verilir." (CEDAW, 4. madde)

Her ne kadar yazılı olarak bu eşitliği sağlamaya yönelik hukuki tedbirler alınmış olsa da pratikte bu eşitliğin tam olarak sağlanamadığı söylenebilir. Bazı görüşlere göre geleneksel toplumsal yapı ve normlar kadınların işe girişte ve yükselmeye önüne engeller çıkartmaktadır.⁵³ Kadınlar işe girme fırsatı bulabilse bile yükselmeye doktrininde "*cam tavan*"⁵⁴ olarak adlandırılan bazı engellerle karşılaşmaktadırlar.

⁵⁰ Kamile Türkoğlu Üstün, "Kamu Hizmetlerine Girişte ve Yükselmeye Kadınlara Pozitif Ayrımcılık Yapılması ve Avrupa'daki Örnekler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk Özel Sayı, 2017, s. 98-99.

⁵¹ Nedret Çağlar, "Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Isparta 2011, C. 3, S. 4, s. 56-57.

⁵² 20 Mart 2021 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı sonucunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından sözleşmenin feshedilmesine karar verildi. Karara erişim için: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf> (Erişim Tarihi: 16.06.2021).

⁵³ Balcı, s. 41; Türkoğlu Üstün, s. 97-98; Çağlar, s. 56-57.

⁵⁴ Toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin meslek yaşamındaki görünimleri incelendiğinde, kadın çalışanların meslek hayatında yükselmeleri önünde yazılı

Kadınların iş hayatına girişte ve yükselmeye önlerine çıkan engeller ataerkil yapı, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kalıp yargılar, kadına yüklenen geleneksel ev içi roller olarak özetlenebilir. Türkoğlu Üstün, bu eşitsizliğin önüne geçilebilmesi için bir yol olarak doğru uygulanan bir “liyakat ilkesi”ne ihtiyaç duyulduğunun altını çizerek⁵⁵ işe alımlarda ve yükselmeye uygulanacak olan liyakat ilkesi kadınlara karşı olan ayrımcılığın önüne geçebilecektir. Ancak bu çözüm, yukarıda sayılan eşitsizlik nedenlerini yalnızca azaltabilir; ortadan kaldıramaz.

Eşitsizlik durumu tüm mesleklerde olduğu gibi kadının hukuk mesleği içerisindeki konumuna da sirayet etmektedir. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların hukuk fakültelerine girişleri sağlanmış ve onların eğitim seviyelerini yükseltmelerine olanak tanınmış olsa da meslek içerisindeki görünürlüklerini engelleyen boyutlar devamlılık göstermektedir. Bu engellemeler devam etse de Balcı’nın altını çizdiği üzere kadınların hukuk mesleğindeki varlığı günümüze kadar niceliksel olarak büyük bir artış göstermiştir.⁵⁶

Yükseköğretim Kurulu verilerine göre Türkiye’deki 170 bin 561 akademisyenin yüzde 45’i kadınlardan oluşur; bu sayı 2002’de 26 bin 2 iken 2020’de 76 bin 668’e çıkmıştır⁵⁷⁻⁵⁸. Hukuk fakültelerindeki kadın akademisyenlere bakıldığında kadroların yüzde 40’ında kadınların yer aldığı; profesörlüğe doğru akademik yeterlilik arttıkça ve yönetici kadrolara bakıldığında bu oranın düştüğü görülmektedir.⁵⁹

Türkiye Barolar Birliği’ne kayıtlı avukat sayısında bakıldığında 2020 yılında baroya kayıtlı toplam 143.330 avukatın 65.533’ü ka-

---

olarak bir engel bulunmamasına karşın görünmez bir cam tavan vardır. Bu cam tavan toplumsal normlar, geleneksel işbölümü ve önyargılar nedeniyle kadınların üst seviyelerdeki pozisyonlara çıkması önünde engeller oluşturmaktadır.

⁵⁵ Türkoğlu Üstün, s. 98-99.

⁵⁶ Balcı, s. 45.

⁵⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/universitelerdeki-kadin-akademisyen-sayisi-artiyor/2166630> (Erişim Tarihi: 01.06.2021).

⁵⁸ Üniversitelerde kadın öğretim görevlileri oranı yüzde 50,32’dir. Bu kapsamda, profesörler içerisinde kadın oranı yüzde 31,95, doçentler içerisinde kadın oranı yüzde 39,71, Dr. öğretim üyeleri içerisinde kadın oranı yüzde 44,03, araştırma görevlileri içerisinde kadın oranı yüzde 50,85’tir (YÖK, Ocak 2020).

⁵⁹ Meral Öztoprak Sağır, *Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Hukuk Eğitimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 87-88.

dın 77.797'si ise erkektir⁶⁰. Türkiye Barolar Birliği'nin ulaşılabilen ilk avukat sayısı verilerinden 1998 yılı verilerine bakıldığında ise 36.931 avukat arasından 10.841 kadın avukat ve 26.090 erkek avukat olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Rakamlardan da anlaşıldığı gibi 1998 yılında kadınların avukatlık mesleği içerisindeki oranı yüzde 29 iken, 2020 yılında bu oran yüzde 46'ya yükselmiştir. Yüksek yargı organlarına baktığımızda, 1969'da Danıştay'ın ilk kadın daire başkanı olarak Firdevs Mentеше seçilmiş; 1994'te ilk kadın Danıştay Başkanı ise Füzün İkinciogulları olmuş; ilk kadın Anayasa Mahkemesi Başkanı (olarak) ise 2005'te Tülay Tuğcu seçilmiştir.⁶¹

Yukarıda belirtildiği gibi her ne kadar kadınların avukatlık mesleği içerisindeki görünürlüklerinde artış görülse de hiyerarşik olarak üst sıralarda bulunan, örneğin, Türkiye Barolar Birliği ve Türkiye Noterler Birliği başkanlıklarına hiç kadın seçilmemiştir. Cumhuriyet tarihinde bir ilk olarak 1972-1979 yılları arasında Elâzığ Barosu Başkanı olarak Nermin Özkaya görev yapmıştır. İlerleyen dönemlerde de bu oran değişmemiş, kadınların baro başkanlığı görevindeki görünürlükleri artmamıştır. 1982 yılı itibari ile Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun hiç kadın başkanı bulunmazken, Yargıtay Başkanı ve Adalet Bakanı olarak da hiç kadın görülmemiştir.⁶² Diğer yandan başkanlıkların yanında kadınların hâkimlik ve savcılık mesleklerindeki görünürlükleri de yine başkanlık durumundan pek farklı değildir.

TÜRKİYE GENELİ HÂKİM VE SAVCI KADRO DURUMU					
	BAY	%	BAYAN	%	TOPLAM
HÂKİM	7655	54,17%	6476	45,83%	14131
SAVCI	5641	85,63%	947	14,37%	6588
TOPLAM	13296	64,17%	7423	35,83%	20719

Kaynak: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/a062014e-6b7b-4ff7-bc47-4ba6a4478b6b.pdf> (Erişim Tarihi: 18.05.2021)

⁶⁰ <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/2020-avukat-sayilari-31122020-81572> (Erişim Tarihi: 15.01.2021).

⁶¹ Balcı, s. 40-41.

⁶² Kalem Berk, 2013, s.85-86.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Hâkimler ve Savcılar Kurulu 2019 yılı istatistiklerindeki toplam orana bakıldığında hâkimlik ve savcılık mesleklerinde kadınların görünürlükleri erkeklere oranla düşüktür. Özellikle savcılık mesleğindeki düşüklük göze çarpmaktadır.

Hâkim ve savcılık mesleklerinde kadın oranındaki bu düşüklük adli yargı ilk derece mahkemelerinde, bölge adliye mahkemelerinde, idari yargı hâkimliğinde, Yargıtay hâkim ve Cumhuriyet Savcısı kadro durumlarında da görülmektedir⁶³. Kadınların yüksek yargı organlarındaki durumlarına bakıldığında Yargıtay'da görev yapan 1320 hâkim ve savcıdan 763'ü, Bölge Adliye Mahkemesi'nde görevli 1865 hâkim ve savcıdan 586'sı, Danıştay'da görev yapan 474 hâkim ve savcıdan 240'ı, Bölge İdare Mahkemesi'nde görev yapan 357 hâkim ve savcıdan 121'i, Anayasa Mahkemesi'nde görev yapan 12 hâkim ve savcıdan 4'ü kadındır.⁶⁴

Türkiye Genel Cinsiyet Dağılımına Göre Ayrı Ayrı Hâkim Savcı Oranları

Yıllar	Hâkim				Savcı			
	Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
2010	5.091	% 68,3	2.359	% 31,7	3.936	% 92,8	305	% 7,2
2011	5.058	% 68,1	2.365	% 31,9	4.034	% 92,5	329	% 7,5
2012	5.332	% 65,6	2.794	%34,4	4.057	% 93,1	300	% 6,9
2013	5.674	% 63,7	3.236	% 36,3	4.382	% 93,4	311	% 6,6
2014	6.206	%63,4	3.576	% 36,7	4.689	% 93	339	% 7
2015	6.231	%63,4	3.590	%36,5	4.560	%93	348	% 7
2016	4.389	%56,80	3.339	%43,20	4.265	%91,20	411	% 8,80
2017	6.690	%59,4	4.557	%40,6	4.390	%90,4	464	% 9,6
2018	7.302	%54,6	6.054	%45,4	5.281	%87	790	%13
2019	7.614	%54,1	6.450	%45,9	5.619	%85,6	946	%14,4

Kaynak: Hâkimler ve Savcılar Kurulu 2019 Yılı Faaliyet Raporu

⁶³ <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/a062014e-6b7b-4ff7-bc47-4ba6a4478b6b.pdf> (Erişim Tarihi: 18.05.2021).

⁶⁴ Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Durumu Raporu, 2020, s. 56.

Yine de yukarıdaki verileri 2010 yılı verileri ile kıyasladığımızda kadınların hâkimlik ve savcılık mesleklerindeki yerlerinin arttığını söyleyebiliriz. HSK'nın 2010 verilerine göre hâkimlik mesleği içerisinde kadınlar yüzde 31,7'yi oluştururken, savcılıkta yüzde 7,2 oranında bulunmaktadır. Aynı zamanda 2019 yılında çıkan bir habere göre yargıdaki kadın hâkim ve savcı sayısı son yılların en yüksek seviyesine çıkmıştır⁶⁵.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak ilk olarak hem hukuk eğitimine girişte hem de meslekteki üst kademelerde kadınların erkeklerle oranla daha az sayıda olmalarının dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Kadınların hukuk mesleği içerisindeki konumlarını ikincilleştiren nedenlerden ilki, eğitimdeki fırsat eşitsizliğidir. Eğitimde başlayan bu fırsat eşitsizliği sonrasında kadınların iş hayatında da devam etmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadınların profesyonel hukuk yaşamında geride kalmalarının bir başka nedeni olarak görülmektedir. Nitekim toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve meslek ilişkisi ile ilgili yapılan pek çok çalışmada, profesyonel mesleklerin ataerkil yapılanmasının ardındaki kalıp yargıların önemine dikkat çekilmektedir. Kadın işi/erkek işi ayrımı ve algısı kadınların özellikle üst düzey mesleklerdeki görünürlüğüne önünde engellere neden olmaktadır. Hukukun erkek egemen yapısı, erkeklerin rasyonalite, kontrol ve sorumluluk üstlenme gibi karakteristiklerle eş değer tutulması ile devamlılığını sürdürmüştür. Bu bağlamda, toplumsal olarak kadınlara atfedilen roller de kadınların bu gibi mesleklerde görünür olmalarını zorlaştırmaktadır. Kadının özel alandaki anne ve ev hanımı rolünün baskınlığı, özellikle savcılık gibi seyahat ve zaman sınırının olmadığı mesleklere kadınların uygun görülmemesine neden olmaktadır.

Kadınların iş yaşamında yükselmeleri önünde sıklıkla karşılaştıkları engellerden biri de, "cam tavan" engelidir. Hâkimlik, savcılık gibi erkek egemen hukuk mesleklerinde kadınlar yeterli niteliğe sahip olsa dahi, bu mesleklere gidiş yolunda cam tavan engelleri ile karşılaş-

⁶⁵ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kadin-hakim-savci-en-yuksekseviyede-41235513> (Erişim Tarihi: 05.06.2021).

maktadırlar. Cam tavan engeli, her ne kadar yazılı olarak engel teşkil etmese de, yapısallaşmış engellemeler ve algılar nedeniyle kadınların mesleklerinde yükselmelerinde ve hatta ekonomik hayata katılımlarında görünmez bir engel bulunması demektir.

SONUÇ

Bu araştırmada Osmanlı'dan günümüze kadar verilen tarihsel süreçte, kadınların hukuk mesleğindeki yeri incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde, kadınların hukuk fakültelerine girişleri önündeki engeller onları o dönem içerisinde avukatlık, hâkimlik, savcılık gibi mesleklerde yer edinmemelerine neden olmuştur. Tanzimat dönemindeki Batılılaşma çabaları ve kadın hareketi, Cumhuriyet Dönemi'ndeki hukuk ve kadın ilişkisinin ana belirleyicilerinden olmuştur. Tanzimat'la elde edilen kazanımlar Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlar için önemli bir arka plan hazırlamış; bu dönemde kadınlar hukuk eğitimi ve mesleğinde daha fazla görünür hale gelmeye başlamışlardır. Ancak yalnızca Batılılaşma ve kadın hareketi değil; aynı zamanda laik ideolojinin etkisi de bu dönemde kadınların eğitimi ve profesyonel hukukçu olarak görev yapmalarında büyük ölçüde etkili olmuştur.

Günümüzde kadınlar hukuk alanında daha fazla yer almakla birlikte hâlâ erkeklerle eşit düzeye gelememiştir. Bu durum mevzuattaki eksikliklerden ziyade uygulamadaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi hukuk mesleğine girme ve yükselmede yazılı kuralların herhangi bir eşitsizlik barındırmamasına karşın pratikteki eşitsizliklerin önüne geçilememektedir. Bununla birlikte, pratikteki engellerin önüne geçilmesi için bazı çözüm önerileri bulunmaktadır. Bunlar kota uygulamaları, pozitif ayrımcılık ve toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin kalıp yargılarını kırmak olarak sıralanabilir. Bu bağlamda kadınların hâkimlik, savcılık gibi üst düzey yargı mercilerinde görünürlüklerinin artırılması için kota uygulamalarının yararlı olacağı söylenebilir. Yargıda daha fazla kadının görev yapması ile birlikte kadınların da bu mesleği yapabileceğine dair inanç gelişirken, bu meslekleri "erkek işi" olarak gören toplumsal kalıp yargıların kırılmasına da yol açılacaktır.

Kaynakça

Kitaplar

- Akyılmaz Gül, İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Göksu Matbaacılık, Konya 2000.
- Aydın M. Akif, Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli, İsam Yayınları, İstanbul 2020.
- Berktaş Fatmagül, "Tarihin Cinsiyeti", Metis Yayınları, İstanbul 2018.
- Bozkurt Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- Cengiz İlhan, Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), Yetkin Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş., Ankara 2011.
- Cin Halil/Akyılmaz Gül, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 4. baskı, Konya 2011.
- Durakbaşı Ayşe, Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm, 7. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Esirgen Örsten Seda, "Osmanlıdan Cumhuriyete Noterlik", Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi, İstanbul 13-14 Mayıs 2016.
- Mumcu Ahmet, Ankara Adliye Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975), Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları: Sevinç Matbaası, Ankara 1977.
- Ortaylı İlber, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Kronik Kitap, 11. baskı, İstanbul 2019.
- Osmanağaoğlu Hülya (Haz.), Feminizm Kitabı Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler, Dipnot Yayınları, Ankara 2015.
- Özkent Ali Haydar, Avukatın Kitabı, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1940.
- Özkorkut Ünal, Nevin, Osmanlı Hukukunda Müddei Umumilik- Savcılık Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci, Turhan Kitabevi, Ankara 2016.
- Öztoprak Sağır, Meral, Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'de Hukuk Eğitimi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010.
- Topçuoğlu Orhan/Topçuoğlu Tülin, Cumhuriyet Döneminde Olaylarda ve Mesleklerde Basınımızda Yer Alan Kadınlar, Demircioğlu Matbaası, Ankara 1998.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1984.
- Üçok Coşkun/Mumcu Ahmet/Bozkurt Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, 20. baskı, Ankara 2018.

Makaleler

- Ağaoğlu Süreyya, "Bir Ömür Böyle Geçti" Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu ed.Celal Ülgen, Coşkun Ongun, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2010 (s. 53-186).
- Arıcı Kadir, "Sunuş", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk Özel Sayı, 2017, 30 (s. 9-11).
- Atar Fahrettin, "Kadı", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2001, C.24, (s. 69-73).
- Balcı Emine, "Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye'de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme.", *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 2019, C. 11, S. 1, (s. 34-47).

- Çağlar Nedret, "Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Isparta 2011, C. 3, S. 4, (s. 56-79).
- Çakır Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- Chambers, D.L, "Accommodation and satisfaction: Women and men lawyers and the balance of work and family." R. L. Abel (Ed.), *Lawyers: A critical reader* içinde (s. 91-96), The New Press, New York 1997.
- Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1-2, Eser Matbaası, 1. Baskı, İstanbul 1977.
- Karadağ Bekir, "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Diyarbakır 2018, C. 10, S. 2, (s. 690-707).
- Kaşıkçı Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- Osmanağaoğlu Karahasanoğlu Cihan, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi*, *OTAM*, 29/Bahar 2011, (s. 93-124).
- Özkent Ali Haydar, "Avukatlığın Memleketimizde Çok Kötü Tanınması", *Adalet Dergisi*, 1938, No:3, (s. 369-433).
- Özkorkut Ünal, Nevin, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2003, S. 52, (s. 147-154).
- S.L. "Hayat-ı Nisvîyemizde Fikdan-ı Maarif", *Kadınlar Dünyası*, S. 8, 11 Nisan 1329.
- Türkoğlu Üstün Kamile, "Kamu Hizmetlerine Girişte ve Yükselmeye Kadınlara Pozitif Ayrımcılık Yapılması ve Avrupa'daki Örnekler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk Özel Sayı, 2017, 30 (s. 93-124).
- Tüzel Gökçe Bayrakçeken, "Kemalizm, Profesyonizm ve Ataerkil Tezahürler" *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2009, S. 114, (s. 27- 50).
- Yürüt Berna, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri." *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk Özel Sayı, 2017, 30 (s. 365-396).

İnternet Kaynakları

- Hâkimler ve Savcılar Kurulu İstatistikleri, 03.09.2019 Tarihi İtibarı İle Hâkim ve Savcılara İlişkin İstatistikî Bilgiler. Erişim: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/a062014e-6b7b-4ff7-bc47-4ba6a4478b6b.pdf>
- Hâkimler ve Savcılar Kurulu 2019 Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Bürosu, Şubat 2020.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Kadın, Şubat 2020.
- World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2020.